

ВІД «КОБЗАРЯ» ДО IV УНІВЕРСАЛУ: ЗНАЧЕННЯ ПОСТАТЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ПРОЦЕСАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСТВА

УДК 94 (477) «1884–1907»
Сергій Світленко (Дніпро)

ПОСТАТЬ Т. Г. ШЕВЧЕНКА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСТВА

Наголошено, що особистість українського геніального поета та національного мислителя Т. Г. Шевченка мала помітний вплив на формування і становлення світогляду М. С. Грушевського. Проаналізовано літературно-критичні, суспільно-політичні та історичні праці М. С. Грушевського кінця ХІХ – початку ХХ ст., у яких показано визначне місце постаті Т. Г. Шевченка у розвитку української культури та національного руху, значення його особистості для суспільно-політичної мобілізації українства. Акцентовано увагу на науково-просвітницькій діяльності Наукового товариства імені Шевченка у справі збереження історичної пам'яті про Кобзаря, що відіграло національно-консолідуючу роль. Розкрито діяльність М. С. Грушевського з популяризації постаті геніального українського поета і мислителя в ході Шевченківських свят. Підкреслено значення суспільно-політичної мобілізації українства в процесі становлення української модерної нації.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, М. С. Грушевський, творча спадщина, суспільно-політична мобілізація українства.

Серед численних інтелектуальних чинників, що вплинули на формування і становлення світогляду М. С. Грушевського, особливе місце посідає постать українського геніального поета та національного

мислителя Т. Г. Шевченка. Ще у 1884 р. М. С. Грушевський у вірші «До Тараса» емоційно писав: «Тарасе мій добрий, мій батьку єдиний!» [1, с. 37]. Це свідчить, що вже у молодому віці він був полум'яним прихильником Кобзаря.

Тому цілком не випадково у 1888 р. М. С. Грушевський разом із І. Я. Франком видав у Львові рецензію на працю польського літератора М. Здзеховського (Урсина), який приписував «апатію і месіанізм» творчості Т. Г. Шевченка. Молоді свідомі українці стали на захист свого кумира. Як свого часу відзначав Л. О. Зашкільняк, М. С. Грушевський рішуче заперечував наявність зазначених польським літератором рис у творчій спадщині Кобзаря, підкреслював практичний, демократичний та християнський світогляд Т. Г. Шевченка, котрий закликав до боротьби проти зла тощо [2, с. 227-228; 3, с. 52-56]. Це переконує, що М. С. Грушевський вже в період свого київського студентства вельми цікавився спадщиною Т. Г. Шевченка, належав до його переконаних послідовників.

Зазначений висновок підкріплюється «Щоденником» М. С. Грушевського. Так, запис від 27 лютого 1892 р. свідчить, що у Шевченківський день він зайшов у Архангельську церкву «помолитися за Тараса». 27 квітня того ж року М. С. Грушевський записав, що напередодні у неділю читав у відомого українського громадського й культурного діяча О. Я. Кониського його Шевченківський життєпис. 15 червня 1892 р. М. С. Грушевський «читав Шевч[енка]», тобто безпосередньо вивчав спадщину Кобзаря [4, с. 155, 164, 172].

Доповнюють дані «Щоденника» й «Спомини» М. С. Грушевського. Так, описуючи коло українського молодіжного середовища в Києві першої половини 1890-х рр., мемуарист навіть через багато років згадував своє спілкування з одним із керівників української студентської громади Л. П. Скочковським та молодим українським письменником та публіцистом Т. А. Зіньківським, у ході якого йшлося про «історизм Шевченкової тематики» [5, с. 141, 143].

Прикметно, що особистість Т. Г. Шевченка цікавила молодого М. С. Грушевського і з погляду історії та генеалогії. Свідченням цього є, приміром, його замітка «Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. За традицією Київська археографічна комісія. Наукова хроніка. [До 50-річного ювілею Київської археографічної комісії]» (1893),

у якій згадано про участь Т. Г. Шевченка в одній «з найповажніших наукових інституцій України-Русі» [6, с. 351-352] та невеличка розвідка «Дрібничка до генеалогії Шевченка» (1895) [7, с. 152].

Вищезазначені факти підтверджують, що постать Т. Г. Шевченка ввійшла в інтелектуальне життя М. С. Грушевського вже в київський та галицький періоди, а тому вивчення Шевченківської теми у творчості українського молодого історика та громадського діяча, особливо за умов виходу у світ важливих археографічних публікацій останніх десятиліть, заслуговує на дослідницьку увагу. Але справа не тільки в необхідності поглиблення шевченкознавчих і грушевськознавчих студій, які в останню чверть століття здобули помітну історіографічну динаміку і дозволяють всебічно розкрити життя та діяльність, кажучи словами Л. Винара, цих (поряд із І. Я. Франком) «найвидатніших особистостей в історії України» [8; 9; 10, с. 152-153].

Розгляд постаті Т. Г. Шевченка у творчій спадщині молодого М. С. Грушевського кінця XIX – початку XX ст., тобто до часу, коли він вийшов на політичну орбіту Наддніпрянської України [11, с. 338], є важливим і з погляду на процес суспільно-політичної мобілізації українства, який ще не став предметом детального висвітлення українських науковців. Утім, його актуальність не викликає сумнівів не тільки стосовно вищезазначеного періоду, а має пріоритетне значення і для сьогодення.

Принагідно зазначу, що постать Тараса Шевченка в суспільно-політичних творах Михайла Грушевського між революційного періоду (1907 – початку 1917 рр.) була вже раніше предметом однієї з наших розвідок [12]. Джерельну основу даної статті складають, насамперед, літературно-критичні, суспільно-політичні та історичні праці М. С. Грушевського періоду від 1890-х рр. до 1907 рр.

Постать Т. Г. Шевченка розглянуто в низці літературно-критичних статей М. С. Грушевського. Так, у статті «До ювілею Івана Котляревського. *Desiderata*» (1893) Кобзар визначався як найпопулярніший український письменник [13, с. 4]. У статті «Запомога письменникам» (1893) М. С. Грушевський теж дуже високо характеризував талант Кобзаря, зазначаючи: «Святкуючи пам'ять великого співця нашого...».

Святкування Шевченкових роковин автор розглядав як один із можливих засобів збору коштів для підтримки вітчизняних майстрів

художнього слова, інструментом для чого мало б стати спеціальне Товариство за допомоги українським письменникам. Ініціативу в цій справі могло б виявити Наукове товариство імені Шевченка, яке, кажучи словами М. С. Грушевського, є «символом живого, органічного зв'язку обох частин України-Русі» [14, с. 19, 21-22].

М. С. Грушевський безпосередньо опікувався збереженням історичної пам'яті про Кобзаря, свідченням чого є його виступ на Шевченковому святі 1896 р. у Львові. Втім, ця промова молодого науковця і громадського діяча свідчить, що для оратора історична пам'ять важлива не тільки сама по собі, а як засіб суспільно-політичної мобілізації українства. Виступаючи на Шевченківських роковинах, М. С. Грушевський продемонстрував добре знання поетичної спадщини Кобзаря, а головне, тих цінностей українського народу, які були актуалізовані його поетичним генієм. Для М. С. Грушевського було очевидним те, що «Тарас добре розумів дійсний зміст нашої історії», який вбачав «в ідеї рівності і волі», у боротьбі народних мас «за волю, рівність і самоуправу», у «нещасливих пробах народу установити устрій по правді» [15, с. 45-48].

Важливо, що М. С. Грушевський виокремив причини того, що народні ідеали не були втілені у життя, у чітких формах громадського і державного устрою. На заваді цього стали, на його думку, стали брак політичного виховання, освіти, свідомості. Водночас М. С. Грушевський показав і результат тисячолітньої історії – «витворення нової української демократичної, поступової інтелігенції». «Провозвістником» цього процесу, за словами оратора, виступив Кобзар.

У своїй промові М. С. Грушевський констатував, що за півстоліття українська суспільність пройшла шлях від слабенького українофільства до українства, розширилось коло носіїв української ідеї, поглибшала українська свідомість. У цьому процесі свою помітну роль відіграв Шевченківський «Кобзар», який розійшовся серед читачів сотнями тисяч. Водночас М. С. Грушевський був не схильний до ідеалізації ситуації. Він відзначив мало численність «свідомо-української громади», брак у ній віри в себе, недостатню дбайливість про свій єдиний ґрунт – український народ, що підмінялася пошуками «опори в чужих, в ворогах навіть!». Наприкінці свого виступу оратор переконливо вів розмову про необхідність спиратися на власні сили

і стати «з напруженою енергією до роботи культурної, економічної, громадської» проти темряви, нужди, неволі й усякої кривди народної [15, с. 48-50].

Національно-мобілізуюче значення чітко постерігається і у виступі М. С. Грушевського на Шевченковому святі 1902 р. у Кракові. Так, оратор акцентував на тому, що Шевченківське свято – «свято передовсім молоді», оскільки саме в молодому поколінні мають знаходити найповніший і найгарячіший відгомін національні й загальнолюдські ідеали, проголошені національним пророком українства. М. С. Грушевський емоційно представив постать Т. Г. Шевченка в образі пророка, замученого за Україну. Він сфокусував увагу слухачів на головному мотиві діяльності Кобзаря – змаганні до щастя. Найкращим добром Кобзаря, за словами М. С. Грушевського, є братолюбство, а ідеалом – національні відносини, котрі спиралися на етиці й справедливості. Численні життєві страждання не викликали у Т. Г. Шевченка бажання помсти, почуття особистої, класової чи національної ворожнечі. І це закономірно, бо ідеалом Кобзаря був титан, якого не могли зломити жодні страждання і який прагнув запалити серця земляків і скерувати їх на виборювання кращої долі для свого народу [16, с. 150-154].

Для висвітлення нашої теми представляють значний інтерес і суспільно-політичні праці М. С. Грушевського кінця ХІХ – початку ХХ ст. У цій групі першоджерел одна з перших оцінок спадщини Кобзаря містилася у праці «Українсько-руське літературне відродження в історичнім розвої українсько-руського народу», яка представляла собою матеріал відчиту проф. М. С. Грушевського на науковій академії 1 листопада 1898 р., присвяченій 100-річчю «відродження українсько-руської літератури». В ній автор відзначив більший вплив і значення для української суспільності поезій Т. Г. Шевченка, поряд з «Наталкою-Полтавкою» І. П. Котляревського та повістями Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, ніж романтичні ідеї народності або теорії суспільної справедливості. Адже на думку М. С. Грушевського, українське письменство було органічно пов'язане з народною масою, яка була його «альфою і омегою», тим самим створювало готовий ґрунт для вищезазначених ідей та теорій [17, с. 111, 115-116].

Знаковість постаті Т. Г. Шевченка для української суспільності підкреслена М. С. Грушевським і у праці «Нова «пря» про українсько-руську книжну мову». В ній йшлося про діяльність Наукового товариства імені Шевченка, яке з 1892 р., завдяки «енергійній роботі галицьких русинів і тій моральній допомозі, яка їм в поміч потиху іде з Росії», виявило тенденцію на перетворення з часом у Національну Академію наук. Промовистим був наведений М. С. Грушевським факт, що вже 1898 р. у виданнях НТШ узяло участь кілька десятків українців з Росії. Це само по собі було вельми важливим для інтелектуальної соборності українства, розділеного кордонами двох імперських режимів, а особливо для національної мобілізації наддніпрянських українців. Характерно, що «Записки...» публікували й статті О. Я. Кониського про Т. Г. Шевченка [18, с. 123, 126-127].

У 1890-х рр. НТШ розширювало свою наукову діяльність. Свідченням цього, як зазначав М. С. Грушевський, стало видання «Збірника філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка». Знаково, що перший том нового видання було присвячено біографії Т. Г. Шевченка, написаній О. Я. Кониським. Це означає глибоке розуміння М. С. Грушевським значення вивчення й популяризації імені Кобзаря [18, с. 127].

Як писав М. С. Грушевський у праці «Листи з-над Полтви», в 1898 р. Наукове Товариство імені Шевченка взяло на себе ініціативу святкування століття «Енеїди» І. П. Котляревського, яке символізувало сторіччя нової української літератури і національного відродження. Осінні свята у Львові, а згодом у Чернівцях, Перемишлі, Станіславі показали небачене національне піднесення західних українців. «Русь рушилася, як ще не бувало», – відзначав М. С. Грушевський. Так, 100-ліття «Енеїди» актуалізоване зусиллями НТШ, об'єднало в єдину українську інтелектуальну й суспільну вісь імена І. П. Котляревського і Т. Г. Шевченка, що сприяло процесу національної й суспільно-політичної мобілізації західного українства [19, с. 138–139].

НТШ прагнуло закарбувати історичну пам'ять про Т. Г. Шевченка в топоніміці Львова, висуваючи клопотання перед львівським магістратом, щоб площу перед домом Товариства названо площею Тараса Шевченка з розміщенням там само пам'ятника Кобзарю. Втім, магістрат відмовив цьому клопотанню НТШ на підставі того, що у Львові вже увічнено пам'ять поета вулицею його імені. У статті «Улиця Шевченка

у Львові» (1900), присвяченій цьому сюжету, М. С. Грушевський піддав критиці місце розташування вищезазначеної вулиці, котра «лежить на краю міста, властиво за містом, на т. зв. Погулянці» і зазначав, що «улиця Шевченка, нашої слави, нашого найбільшого поета» не може своїм окраїнним розташуванням і занедбаним виглядом зневажати пам'ять Кобзаря [20, с. 202-203].

З погляду вивчення суспільно-національної мобілізації українства представляє дослідницький інтерес ряд історичних оглядів та виступів М. С. Грушевського початку ХХ ст., у яких указано на вагомий внесок Наукового товариства імені Шевченка, яке «організоване цілком за типом західноєвропейських академій наук», у справу поступу української науки й культурного життя, у видання Шевченківської літератури тощо [21, с. 506, 525, 533, 535; 22; 23].

У ряді розвідок суспільно-політичного характеру М. С. Грушевський розкрив місце і роль Кобзаря в українському національному русі. Так, у статті «На порозі століття (Присвячено перемиській українсько-руській громаді)» (1901) він визначив значення Т. Г. Шевченка у колі Кирило-Мефодіївського товариства. Зокрема, М. С. Грушевський охарактеризував Кобзаря як «не тільки найбільше геніального, але й найбільш радикального в своїх національних поглядах з кирило-мефодіївського гурта». У свою чергу кирило-мефодіївці, за визначенням автора, мали велику вагу в історії українства, оскільки зробили спробу надати йому «форму теоретичної доктрини», «виразний суспільно-політичний і поступовий характер (знесення кріпацтва, антиклерикалізм, всеслов'янська федерація)» і ввели у коло ідей всеслов'янського відродження [24, с. 211].

Те, що М. С. Грушевський ставив Т. Г. Шевченка у перший ряд українських діячів, свідчить його замітка «В справі музею при Науковім товаристві ім. Шевченка. Відозва до ш[ановних] земляків» (1901). Інформуючи читачів про колекції музею НТШ, автор відзначав, що при канцелярії Товариства можна оглядати ряд колекцій, зокрема колекцію портретів видніших українсько-руських діячів, учених, письменників і артистів, у якій після І. П. Котляревського стояла постать Т. Г. Шевченка. У колекції ж автографів українсько-руських письменників і діячів Т. Г. Шевченко поставлено М. С. Грушевським на перше місце [25, с. 220].

Непересічність постаті Т. Г. Шевченка показана М. С. Грушевським у замітці «Друга вистава образів Ів[ана] Труша» (1901). Автор акцентував увагу читачів на трьох найбільших образах вистави, які мають темою далеку перспективу Дніпра. Це могила Т. Г. Шевченка, пам'ятник хрещенню Русі в Києві й Дніпро під Києвом при заході сонця [26, с. 224].

Загальнонаціональний масштаб образу Т. Г. Шевченка виявився і в тім, що його ім'ям було названо спочатку Літературне товариство імені Шевченка, яке в 1892 р. трансформувалося в НТШ. М. С. Грушевський приділив увагу цьому факту в некролозі «Пам'яті Олександра Кониського» (1900) та в некрологічній замітці «Олександр Кониський 18 (30)/VIII – 29/XI (11/XII) 1900» (1901). Адже саме цей діяч разом і галицькими українцями створив ЛТШ та сприяв перетворенню його на наукову інституцію. О. Я. Кониський присвятив ціле останнє десятиліття свого життя написанню біографії Кобзаря. М. С. Грушевський високо оцінив цю студію, відзначаючи, що вона «довго ще буде підставовою працею про Шевченка», хоча, звичайно, не могла досягнути усіх аспектів життя та творчості українського поетичного генія [27, с. 547, 549, 553, 554; 28, с. 228-232]. Безсумнівно, велика біографічна праця О. Я. Кониського про Т. Г. Шевченка відіграла своє значення в популяризації життя українського національного пророка.

До оцінки постаті Т. Г. Шевченка М. С. Грушевський знову звернувся у статті «Українсько-руські наукові курси» (1904). У розвідці йшлося про важливу науково-просвітницьку роботу НТШ, яке започаткувало на початку ХХ ст. систематичні наукові курси для галицької суспільності. Поміж іншим у фокусі уваги автора був загальний курс І. Я. Франка з історії української літератури під назвою «Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця ХІХ віку». В лекційному курсі І. Я. Франка, як писав М. С. Грушевський, було представлено найбільші українські літературні явища, серед яких своє помітне місце посів Т. Г. Шевченко [29, с. 246, 250, 252].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. помітним явищем стало відзначення Шевченківських роковин, яке мало не тільки меморіальні завдання, а й слугувало національній мобілізації свідомих українців. Свідченням цього є замітка М. С. Грушевського «Рівною мірою» (1905), у якій автор звернув увагу на те, що на вшануванні

пам'яті Т. Г. Шевченка в Києві 1905 р. було прийнято записку «Потреби української школи». Цей документ віддзеркалив той факт, що українське суспільство гостро відчувало потребу запровадження у школі української мови навчання [30, с. 434].

Поряд із розвитком української національної освіти М. С. Грушевський важливим завданням вважав поступ української національної науки. У статті «Справа українських катедр і наші наукові потреби» (1907) він наголосив на тому, що у Науковому товаристві імені Шевченка зосереджені українські вчені, які своєю самовідданою працею довели самодостатність українського суспільства та народу, його високі наукові й культурні інтереси [31, с. 470].

У статті «Рух політичної і суспільної української думки в ХІХ столітті» (1906) М. С. Грушевський визначив Т. Г. Шевченка з погляду суспільно-політичного, як «найяскравішого і найімпульсивнішого» представника молодшого покоління українського народництва. Автор показав відхід Кобзаря від гетьманоловства до народоловства, коли справжнім героєм історії у нього став революційний народ, а мрією – нове народне повстання, яке перетворить українську суспільність у «велику, вольну, нову сім'ю» [32, с. 398-399].

М. С. Грушевський поставив Т. Г. Шевченка в ідейний центр Кирило-Мефодіївського товариства, визначивши цей осередок як «гурток Шевченка». Автор зазначив, що Кирило-Мефодіївське братство протиставило самодержавному режиму «ідею вільної слов'янської федерації», у якій Україна мала стати самостійною, самоврядним національним тілом, демократичним й республіканським за своєю сутністю [32, с. 400].

На початку ХХ ст. М. С. Грушевський чимало зробив для популяризації української національної історії, створивши кілька науково-популярних синтез. Однею з перших серед них став російськомовний «Очерк истории украинского народа» (1904, 1906, 1911). У цій праці автор, звичайно, не залишив поза увагою постать Кобзаря, назвавши його одним із корифеїв українського відродження в Росії, котрий завершив утворення української народної літератури. Разом із тим М. С. Грушевський показав значення творчості геніального поета для української галицької народовської молоді, для якої «Кобзар» став Євангелієм [33, с. 316, 328].

В україномовній науково-популярній узагальнюючій праці «Про старі часи на Україні. Короткій історії України» (1906) М. С. Грушевський вказав на народолобність та українолюбність Шевченкового слова і діла, а також визначив значення його діяльності в тому, що він «накликав сучасну українську інтелігенцію, аби щиро полюбила свій край і народ та доходила Україні свободи й добра – не для свого панування, а для щастя всього народу» [34, с. 74-77].

Таким чином, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у літературно-критичних, суспільно-політичних та історичних працях М. С. Грушевського приділено значну увагу постаті Т. Г. Шевченка, показано його визначне місце і роль у поступі українського національно-культурного відродження та суспільно-політичного життя. Популяризації імені Кобзаря сприяла науково-культурна діяльність Наукового товариства імені Шевченка, Шевченківські роковини, які мали не тільки меморіальне, а національно-консолідуюче й національно-мобілізуюче значення. Всебічне вивчення й популяризація імені геніального українського поета та національного мислителя сприяла суспільно-політичній мобілізації українства як Наддніпрянщини, так і Східної Галичини, утвердженню єдиної української національної ідентичності та свідомості, становленню української модерної нації. Виявами такої суспільно-політичної мобілізації стала активізація національно-культурницької та партійно-політичної роботи в українських масах, розширення кола прихильників та симпатиків української національної справи.

Джерела та література

1. Грушевський Михайло. До Тараса [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 12: Серія Літературно-критичні та художні твори. Поезія (1882–1903). Проза, драматичні твори, переклади (1883–1886). – Л. : Вид-во «Світ», 2011. – С. 37.

2. Зашкільняк Л. М. С. Грушевський у Київському університеті (1886–1894 рр.) [Текст] / Л. Зашкільняк // Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894 рр.) / М. С. Грушевський. – К. : Ін-т укр. археограф. та джерелозн. ім. М. С. Грушевського НАН України; ЦДІА України м. Львів, 1997. – С. 222-255.

3. Грушевський Михайло. Урсин. Очерки из психологи славянскаго племени. Славянофилы. СПб., 1887, 1887, 221 стор. [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 14: Серія Рецензії та огляди (1888 – 1897) – Л. : Вид-во «Світ», 2008. – С. 52-56.

4. Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894 рр.) [Текст] / М. С. Грушевський / підгот. до вид., передне слово, упоряд., комент і післямова Леоніда Зашкільняка. – К. : Ін-т укр. археограф. та джерелозн. ім. М. С. Грушевського НАН України; ЦДІА України м. Львів, 1997. – 264 с.

5. Грушевський Михайло. Спомини [Текст] / Михайло Грушевський // Український історик. Журнал історії і українознавства. № 1–4 (152–155). Рік XXXIX / під заг. ред. Любомира Винара. – Н.-Й.; К.; Л.; Торонто; Париж, 2002. – С. 133-153.

6. Грушевський Михайло. Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. За традицією Київська археографічна комісія. Наукова хроніка. [До 50-річного ювілею Київської археографічної комісії] [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 5: Серія Історичні студії та розвідки 1888 – 1896. – Л. : Світ, 2003. – С. 351-359.

7. Грушевський Михайло. Дрібничка до генеалогії Шевченка [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 5: Серія Історичні студії та розвідки 1888 – 1896. – Л. : Світ, 2003. – С. 152.

8. Дзюба Іван. Тарас Шевченко. Життя і творчість [Текст] / Іван Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с.

9. Український історик. Журнал історії і українознавства. № 1–4 (152–155). Рік XXXIX [Текст] / під заг. ред. Любомира Винара. – Н.-Й.; К.; Л.; Торонто; Париж, 2002. – 576 с.

10. Винар Любомир. Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації (Статті і матеріали) [Текст] / Любомир Винар.– К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. – 304 с.

11. Тельвак Віталій. Михайло Грушевський [Текст] / Віталій Тельвак // Історіографічні дослідження в Україні / відп. ред. Ю. А. Пінчук. – Вип. 15: Визначні постаті української історіографії XIX – XX ст. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2005. – С. 319-395.

12. Світленко С. І. Постаць Тараса Шевченка в суспільно-політичних творах Михайла Грушевського між революційного періоду (1907 – початку 1917 рр.) [Текст] / С. І. Світленко // Записки осередку Наукового товариства імені Шевченка у Дніпропетровську / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Вип. 2. – Д., 2011. – С. 5-10.

13. Грушевський Михайло. До ювілею Івана Котляревського. *Desiderata* [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 11: Серія «Літературно-критичні та художні твори». Літературно-критичні праці (1883 – 1931), «По світу». – Л. : Вид-во «Світ», 2008. – С. 3-15.

14. Грушевський Михайло. Запомога письменникам [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 11. – С. 19-23.

15. Грушевський Михайло. [Виступ на Шевченковому святі 1896 р. у Львові] [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 11. – С. 45 – 50.

16. Грушевський Михайло. [Виступ на Шевченковому святі 1902 р. у Кракові] [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 11. – С. 150-154.

17. Грушевський Михайло. Українсько-руське літературне відродження в історичнім розвоі українсько-руського народу [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1: Серія Суспільно-політичні твори 1894–1907. – Л. : Вид-во «Світ», 2002. – С. 111-116.

18. Грушевський Михайло. Нова «пря» про українсько-руську книжну мову [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 123-128.

19. Грушевський Михайло. Листи з-над Полтви [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 129-187.

20. Грушевський Михайло. Улиця Шевченка у Львові [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 202-203.

21. Грушевський Михайло. Львівське наукове товариство імені Шевченка і його внески у вивчення Південної Русі [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 7: Серія Історичні студії та розвідки (1900–1906). – Л. : Вид-во «Світ», 2005. – С. 505–532.

22. Грушевський Михайло. [Виступ на звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка 19 цвітня 1905 р.] [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 7: Серія Історичні студії та розвідки (1900 – 1906). – Л. : Вид-во «Світ», 2005. – С. 535–538.

23. Грушевський Михайло. [Виступ на звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка 29 червня 1904 р.] [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 7. – С. 533–534.

24. Грушевський Михайло. На порозі століття (Присвячено перемиській українсько-руській громаді) [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 208–206.

25. Грушевський Михайло. В справі музею при Науковім товаристві ім. Шевченка. Відозва до ш[ановних] земляків [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 220–222.

26. Грушевський Михайло. Друга вистава образів Ів[ана] Труша [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 223–226.

27. Грушевський Михайло. Пам'яті Олександра Кониського [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 7. – С. 546–556.

28. Грушевський Михайло. Олександр Кониський 18 (30)/VIII – 29/XI (11/XII) 1900 [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 227–233.

29. Грушевський Михайло. Українсько-руські наукові курси [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори:

у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 246-255.

30. Грушевський Михайло. Рівною мірою [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 434-435.

31. Грушевський Михайло. Справа українських катедр і наші наукові потреби [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 458-484.

32. Грушевський Михайло. Рух політичної і суспільної української думки в ХІХ столітті [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 1. – С. 397-404.

33. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа [Текст] / М. С. Грушевский / сост. и ист.-биогр. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смолия; примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия. – К. : Лыбидь, 1990. – 400 с.

34. Грушевський Михайло. Про старі часи на Україні. Коротка історія України [Текст] / Михайло Грушевський // Грушевський Михайло. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський / голов. ред. Павло Сохань [та ін.]. – Т. 23: Серія Монографічні історичні праці. – Л. : Вид-во «Світ», 2014. – С. 1-92.

Сергей Светленко (Днепр)

ЛИЧНОСТЬ Т. Г. ШЕВЧЕНКО В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ
М. С. ГРУШЕВСКОГО КОНЦА ХІХ – НАЧАЛА ХХ ВВ.
КАК ФАКТОР ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ
МОБИЛИЗАЦИИ УКРАИНСТВА

Акцентовано, что личность украинского гениального поэта и национального мыслителя Т. Г. Шевченко оказала заметное влияние на формирование и становление мировоззрения М. С. Грушевского. Проанализированы общественно-политические, литературно-критические и исторические труды М. С. Грушевского конца ХІХ – начала ХХ вв., в которых показано выдающееся место Т. Г. Шевченко в развитии украинской культуры и национального движения, значение его личности для общественно-политической мобилизации украинства.

Акцентируется внимание на научно-просветительской деятельности Научного общества имени Шевченко в деле сохранения исторической памяти о Кобзаре, что играло национально-консолидирующую роль. Раскрыта деятельность М. С. Грушевского по популяризации имени гениального украинского поэта и мыслителя в ходе Шевченковских праздников. Подчеркнуто значение общественно-политической мобилизации украинства в процессе становления украинской современной нации.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, М. С. Грушевский, творческое наследие, общественно-политическая мобилизация украинства.

Sergij Svitlenko (Dnipro)

FIGURE OF TARAS SHEVCHENKO IN THE CREATIVE HERITAGE OF MYKHAILO HRUSHEVSKYJ LATE XIXth – XXth CENTURY AS THE FACTOR OF THE SOCIAL AND POLITICAL MOBILIZATION OF THE UKRAINIANS

It is emphasized that the identity of the Ukrainian genius poet and national thinker Taras Shevchenko had a noticeable impact on the formation of Mykhailo Hrushevskyj's world outlook. The social and political, literary and critical, historical works of Mykhailo Hrushevskyj in the late XIXth – early XXth century, which show the landmark of the figure of Taras Shevchenko in development of Ukrainian culture and national movement, the value of his personality for social and political mobilization of Ukrainians, were analyzed. Attention was paid to the scientific and educational activities of the Shevchenko's Scientific Society in the preserving the historical memory about Kobzar, which was played the role of national consolidation. The activities of Mykhailo Hrushevskyj on the popularization of the figure of the genius Ukrainian poet and thinker during the Shevchenko's holidays were uncovered. The value of social and political mobilization of Ukrainians in the process of the modern Ukrainian nation becoming was underlined.

Key words: Taras Shevchenko, Mykhailo Hrushevskyj, creative heritage, social and political mobilization of the Ukrainians.